

АНОТАЦІЯ

Бондаренко М. М. Маніпулятивні технології у полі політики як об'єкт соціологічного дослідження. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 054 «Соціологія» (05 – Соціальні та поведінкові науки). – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2022.

Дисертаційне дослідження сконцентроване навколо соціологічного підходу до вивчення маніпулятивних технологій у полі політики. Його написання обумовлено тим фактом, що, під час комунікації з виборцями, політичні сили, кандидати на виборні посади та інші суб'єкти політики застосовують не лише «прямі», фактуальні елементи аргументації, а і приховані – маніпулятивні, – прагнучи досягти своїх власних цілей (наприклад, стати обраними чи бути переобраними). Втім, зазвичай, в академічному сенсі, маніпуляції розглядаються «точково», через призму міжособистісної психології, і не виносяться у ширший соціально-політичний вимір. Водночас, у політиці, маніпуляції найбільш часто стосуються громадської думки та поведінки аудиторій, що дає змогу говорити про них не як про «прийоми», а радше як про цілеспрямовані маніпулятивні технології.

В той же час, слід підкреслити, що в соціології доволі розробленою постає структура означення поля політики та процесів у ньому, однак в політичній комунікації цілісний погляд на соціологічну інтерпретацію поняття «маніпулятивних технологій» та його особливостей є відсутнім. Відповідно, в соціологічній академічній літературі (на відміну від психологічної та політологічної), складова політичної комунікації, а особливо концепт політичних маніпуляцій та окремих їх видів (як, наприклад, очорнювання), в більшій мірі постає суто набором тлумачень, в той час як парадигми, дотичні до вивчення політичної комунікації та її «супутніх практик», скоріше лишаяються

невизначеними. Ще більш невизначеною постає конкретизація методологічних підходів до дослідження й аналізу маніпуляцій як способу політичної комунікації. Це породжує *наукову проблему*, що полягає в подоланні протиріччя між фрагментарністю наявного (і часто суто «практично-спрямованого») пояснення зумовленості, сутності та особливостей застосування маніпулятивних технологій в полі політики (зокрема, й технології очорнювання), та потребою конкретизації теоретичних засад та методів соціологічного аналізу цих технологій.

Відтак, *мета* дисертаційного дослідження полягає у соціологічній концептуалізації маніпулятивних технологій у полі політики. *Об'єктом* дослідження виступають маніпулятивні технології як спосіб комунікації. *Предметом* дослідження є теоретичні засади та методи дослідження маніпулятивних технологій у полі політики.

Результати, отримані під час написання даної дисертаційної роботи, дозволяють говорити про наукову новизну таких положень:

Вперше:

- Обґрунтовано виокремлення сукупності ключових «маркерних» характеристик, притаманних маніпулятивним технологіям у полі політики (зокрема, таких як театралізованість, інтерактивність, комунікативна різноманітність, стратегічність, цілеспрямованість на приховану вигоду, контекстуальність, дискурсивність та символічність), що дозволяють ідентифікувати даний різновид технологій серед інших соціально-політичних феноменів;
- Аргументовано вибір «драматургічного підходу» (Е. Гофмана) в рамках символічного інтеракціонізму як конкретно-соціологічної теорії, використання якої дозволяє найбільш повною мірою відображати структуру та суть маніпулятивних технологій у контексті їхньої соціологічної концептуалізації. Виявлено, що, знаходячись в рамці парадигми соціальних дефініцій, цей підхід, на відміну від інших парадигм (соціальних фактів та соціальної поведінки), об'єднує

індивідуальний та груповий рівні описуваних соціальних феноменів, і, на відміну від інших «дефінітивних» теорій (акціонізму та феноменології), особливу увагу приділяє взаємодії між людьми. Відтак, продемонстровано, що саме «драматургічний підхід» дає змогу повноцінно аналізувати зміст маніпуляцій та розподіляти їх на складові, зважаючи на їхні «маркерні» характеристики;

- Продемонстровано доцільність введення в понятійний апарат української соціології поняття «очорнювання» (character assassination) як різновиду маніпулятивної технології, що відображає навмисне і стале зусилля, котре має на меті заподіяння шкоди репутації чи підрив довіри до індивіда, групи або організації, та носить стратегічний характер;

Удосконалено:

- Обґрунтування доцільності використання саме «поля політики» (П. Бурдьє) як «фрейму» простору при дослідженні маніпуляцій у політиці, що, на відміну від «фрейму» політичної системи (Д. Істон, Г. Алмонд, Т. Парсонс, К. Дойч), ґрунтується на низці важливих для пояснення маніпулятивних практик положень: по-перше, поле політики виступає «простором для гри» у боротьбі між всіма активними агентами поля за деяку позицію, ресурси, владу, що означає нелінійність зв'язків та передачі інформації між ними (тоді як «політична система» радше описує більш лінійні, централізовані процеси відтворення дії, певного акту-відгуку системи на суспільний запит, аніж смислову комунікацію); по-друге, поле політики є багаторівневим з точки зору взаємодій, адже відповідає за інтерпретацію дійсності, що полягає у комунікації як із широким загалом, так і з певними групами; по-третє, у полі політики сама комунікація прирівнюється до дії («говорити і значить діяти»), і мірою комунікації тут стає не істинність сказаного, а ефективність; по-четверте, поле політики є театралізованим, і тому передбачає

наявність прихованих намірів та «закулісного» мікросвіту всередині себе, що відповідає виділеному ключовому для дослідження маніпуляцій «драматургічному підходу»;

- Соціологічне розуміння технологічного характеру маніпуляцій у полі політики, що, на відміну від попередніх досліджень, доводиться одразу на кількох рівнях: етимологічному (через поняття «manipulus» і категорію «техне», що трактують особливі «вміння», «майстерність»); соціальному (як відповідь на потребу в структурації прийомів та знань щодо маніпуляції); комунікативному (як підвид комунікативних технологій); політичному (де діяльність прирівнюється до комунікації, орієнтованої на ефективність);
- Класифікацію маніпулятивних технологій у полі політики, що, на відміну від попередніх узагальнень, базується на критерії цілепокладання, за яким можна виділити маніпулятивні технології, котрі слугують для наближення до виборців (аудиторії), ті що сприяють віддаленню від електорату (аудиторії), та змішаний тип – контекстуальні технології, що, у відповідності до ситуації та сигналу, можуть реалізуватися як для наближення, так і для віддалення суб'єктів політики від (електоральної) публіки;
- Класифікацію політичних міфів, що можуть застосовуватися як маніпулятивні технології, яка, на відміну від інших узагальнень, відображає організаційно-структурний потенціал міфів через призму їхнього співвідношення до політичних організацій (партій) та лідерів, і, відтак, дозволяє розподілити їх за критеріями націленості, поля дії, часової ознаки, рівня формалізації відносин, ступеню розповсюженості, орієнтованості;

Дістали подальшого розвитку:

- Соціологічне обґрунтування можливості використання лінійної комунікаційної моделі Г. Лассвела як не лише описової, а й аналітичної моделі для вивчення процесуальних засад

маніпулятивних технологій, що, на відміну від попередніх рекомендацій, акцентує увагу на доцільності застосування даної моделі в дослідженні та структуризації перебігу маніпулятивних практик, а також для формування методичного інструментарію, зокрема, соціологічної анкети, що має свої формальні переваги порівняно з іншими моделями (починаючи від «арістотелівської» моделі до чотирьох моделей Д. МакКвейла);

- Знання щодо процесуальної складової маніпулятивної технології мімікріювання, котра, в продовження до попередніх досліджень (А. Лобанової), була доповнена припущенням про те, що реалізація мімікрії, через використання її атрибутів (соціальної маски-ролі та імітаційної гри), може вести до створення в індивіда «фейкового» габітусу – несправжнього, набутого стилю життя, образу, поведінки та цінностей;
- Розуміння специфіки рекламно-агітаційних проявів, які, на відміну від попередніх досліджень (К. Фрідкін, П. Кенні), можуть вилитися не лише у суто «агресивні» (конкретно спрямовані на заподіяння репутаційної шкоди окремому індивідові, групі, спільноті) чи «контрастні» вияви (що показують прямих опонентів в негативному світлі, на їхньому фоні підкреслюючи позитивні риси «потрібних» суб'єктів), а і в застосування «опосередковано-контрастних» практик, націлених на порівняння з непрямими конкурентами чи іншими публічними фігурами;
- Загальна класифікація методів (видів) очорнювання, що, у порівнянні з аналізованим підходом (М. Іккс, Е. Шираєв), де виділяються такі різновиди очорнювання як анонімна брехня (видозмінення фактів, додавання неправдивих свідчень), невірне цитування (пропуск деталей, «виривання» з контексту), заглушення (стирання об'єкта очорнювання з історії), акти вандалізму (фізичні нападки), обзивання (навішування дискредитуючих «міток»), звинувачення у девіаціях

(найчастіше стосуються сексуальної поведінки чи психічного стану), була вдосконалена: по-перше, знанням про характеристики заглушення як методу очорнювання (котре, за висновком, може застосовуватися не лише post mortem, а і за життя об'єкта очорнювання; у фізичному та медійному просторі; з урахуванням ресурсів та часу); та, по-друге, пропозицією доповнення наявної класифікації методом «пов'язування» (linking), який передбачає «підкреслення зв'язку між об'єктом очорнювання та індивідами, групами, організаціями чи структурами, що заздалегідь постають у «негативному світлі» в очах аудиторії».

Практичне значення результатів дисертаційної роботи полягає у тому, що:

- Висновки дисертації дають змогу соціологам визначати, досліджувати, класифікувати та прогнозувати вияви маніпулятивних технологій у полі політики;
- Узагальнення щодо методів виявлення та вивчення маніпулятивних технологій (зокрема, очорнювання) можуть використовуватися аналітичними центрами та громадськими ініціативами, спрямованими на аналіз політичних процесів (наприклад, «VoxCheck», рух «Чесно», «StopFake» тощо);
- Результати дисертаційної роботи можуть бути використані для підготовки та викладання дисциплін «Соціологія політики», «Соціологія громадської думки», «Соціологія масових комунікацій», «Соціологія політичних комунікацій», «Технології політичної реклами та маркетингу», «Політичні комунікації».

Ключові слова: поле політики, політична комунікація, моделі комунікації, комунікативні технології, маніпуляції, маніпулятивні технології, очорнювання, стратегічна дія, соціальна драматургія, громадська думка, методи дослідження.

ABSTRACT

Bondarenko M. M. Manipulation Technologies in the Field of Politics as an Object of Sociological Study. – Qualification scientific paper with the manuscript copyright.

Dissertation for the scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 054 “Sociology” (05 – Social and behavioral sciences). – Taras Shevchenko National University of Kyiv. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2022.

The dissertation research is focused on a sociological approach to studying manipulation technologies in the field of politics. The creation of this paper is conditioned due to the fact that during communication with their audiences, political parties and their representatives, candidates for elected positions and other political subjects tend to use not only the “direct” factual elements of argumentation, but also the latent ones – manipulative, – while trying to achieve their goals (for example, to become elected or re-elected). However, usually, in an academic sense, manipulations are mostly considered “point-wise”, within the framework of interpersonal psychology, and are not viewed through the wider prism of socio-political dimension. At the same time, in politics, manipulations most often relate to the public opinion and behavior of audiences, which allows to consider them not as minor “techniques”, but rather as purposeful manipulation technologies.

At the same time, it should be emphasized that sociology has developed a structure for defining the field of politics itself and the processes that unfold within this field, yet there is no holistic view of the sociological interpretation of the concept of “manipulation technologies” along with their features in the scientific category of political communication. At the same time, in sociological literature (as opposed to psychology and political science), this whole category, and especially the concept of political manipulations and their types (such as, for example, character assassination), mostly appears to be a set of interpretations, while paradigms related to studying the categories of political communication and practices related thereto, remain rather undefined. Specific methodological approaches to the study and analysis of

manipulations as a way of political communication are even more uncertain. This creates *a scientific problem*, that consists in overcoming the contradiction between the fragmentation of the existing (and rather often, purely “practically oriented”) explanation of the conditioning, essence and features of manipulative technologies (and character assassination in particular) usage in the field of politics, and the need to specify the theoretical principles and methods of sociological analysis of these technologies.

Therefore, the *aim* of the dissertation research is the sociological conceptualization of manipulation technologies in the field of politics. The *object* of this research is manipulation technologies as a means of communication. The *subject* of the research is the theoretical foundations and methods of studying manipulation technologies in the field of politics.

The results obtained during the writing of this dissertation allow to consider the scientific novelty of the following positions:

For the first time:

- The identification of the set of specific substantiated “marker” characteristics, which are inherent to manipulation technologies in the field of politics (such as theatricality, interactivity, communicative multi-levelness, strategicness, hidden benefit purposefulness, contextuality, discursiveness, and symbolism), and allow to identify them among other socio-political phenomena, was justified;
- The choice of the “dramaturgical approach” (E. Goffman) within the framework of symbolic interactionism as a specific sociological theory, the use of which allows to reflect the structure and the essence of manipulation technologies in the context of their sociological conceptualization most fully, was reasoned. It was revealed that, being a part of the paradigm of social definitions, this approach, unlike other paradigms (of social facts and social behavior), combines the individual and group levels of the described social phenomena, and, unlike the other “definitive” theories (actionism and phenomenology), pays close attention to interaction between people.

Therefore, it was argued that the “dramaturgical approach” makes it possible to fully analyze the content of manipulations and divide them into components, taking into account their “marker” characteristics;

- The expediency of introducing the concept of “character assassination” as a manipulation technology, defined as a deliberate and sustained effort of a strategic nature, that is aimed on damaging the reputation or undermining the credibility of an individual, group or organization, into the conceptual apparatus of Ukrainian sociology, was demonstrated;

Improved:

- The justification of the expediency of using the “field of politics” (P. Bourdieu) as a “frame” of space in studying manipulations in politics, which, in contrast to the “frame” of the political system (D. Easton, G. Almond, T. Parsons, K. Deutsch), is based on a number of provisions important for the explanation of manipulation practices: firstly, the field of politics acts as a “space for the game” in the struggle between all the field’s active agents for a certain position, resources, power, which thus underlines a non-linearity of connections and information transfer between them (while the “political system” rather describes more linear, centralized processes of action reproduction, a certain responsive act of the system to a public request, rather than meaningful communication); secondly, the field of politics is multi-level in terms of interactions, because it is responsible for the interpretation of reality, which consists in communication both with the general public and with certain groups; thirdly, in the field of politics, communication itself is equated with action (where “to speak means to act”), and the measure of communication here is not the truth of what is said, but the effectiveness of it; fourthly, the field of politics is theatrical, and therefore implies the presence of hidden intentions and a “behind-the-scenes” microcosm within, which corresponds to the highlighted “dramaturgical approach” that is argued to be the key to studying manipulations;

- Sociological understanding of the technological nature of manipulations in the field of politics, which, in contrast to the previous studies, is proven at several levels at once: etymological level (through the concept of “manipulus” and the “techne” category, that interpret special “skills” and “mastery”); social level (as a response to the need for structuring techniques and knowledge regarding manipulations); communication level (as a subtype of communication technologies); political level (where an act is equated with efficiency-oriented communication);
- The classification of manipulation technologies in the field of politics, which, in contrast to the previous generalizations, is based on the criteria of goal-setting, according to which it is possible to distinguish manipulation technologies that are used to become closer to the voters (audience), those that contribute to the distancing from the electorate (audience), and a mixed type – contextual technologies that, depending on the situation and the signal, can be implemented both to bring political subjects closer to or to distance them from the (electoral) public;
- The classification of political myths that can be used as manipulation technologies, which, unlike the other generalizations, reflects the organizational and structural potential of myths through the prism of their relation to political organizations (parties) and leaders, and, therefore, allows them to be divided according to the criteria of targeting, field of action, time marker, level of relations formalization, degree of spread, orientation;

Received further development:

- Sociological substantiation of the possibility of using H. Lasswell’s linear communication model not only as a descriptive, but also as an analytical model for studying the procedural foundations of manipulation technologies, which, in contrast to the previous recommendations, emphasizes the feasibility of using this model to study and structure the manipulation practices, and also to create methodological tools, in

particular, sociological questionnaires, and also has its formal advantages compared to the other models (from the “Aristotelian” model to D. McQuail’s four models of communication);

- The knowledge about the procedural component of the manipulation technology of mimicry, which, in continuation to the previous studies (A. Lobanova), was supplemented with the assumption that the implementation of mimicry, through the use of its attributes (social mask-role and imitation game), can lead to the creation of an individual’s “fake habitus” that reflects an untrue, mimic, acquired lifestyle, image, behavior and values;
- The understanding of the specifics of advertising and campaigning manifestations, which, unlike it was highlighted in the previous studies (K. Fridkin, P. Kenney), can result not only in purely “aggressive” (specifically aimed at the creation of reputational damage to an individual, group, community) or “contrast” manifestations (that present the direct opponents in a negative light, thus emphasizing the positive features of the “needed” subjects), but also in the use of “indirectly contrast” practices aimed at comparison with indirect competitors or other public figures;
- General classification of methods (types) of character assassination, which, in comparison with the analyzed approach (M. Icks, E. Shiraev), that distinguishes such character assassination types as anonymous lies (alteration of facts, addition of false testimonies), misquoting (omission of details or context), silencing (erasing the “victim” of character assassination from history), acts of vandalism (physical attacks), name-calling (“labeling”), accusations of deviance (most often related to sexual behavior or mental state), was improved by: firstly, the knowledge about the characteristics of silencing as a method of character assassination (that, according to the conclusion, can be applied not only post mortem, but also “in vitam”, during the life of the subject of character assassination; in physical and media space; taking into account resources and time); and,

secondly, the proposal to supplement it with the method of “linking”, which covers the “underlining of connection between the object of character assassination and individuals, groups, organizations or structures that in advance appear as “negative” for the audience”.

The practical value of the results of this dissertation is as follows:

- The conclusions of the dissertation allow sociologists to identify, research, classify and predict manifestations of manipulation technologies in the field of politics;
- Generalizations about the methods of manipulation technologies (and character assassination in particular) identification and studying can be used by analytical centers and public initiatives aimed at the analysis of political processes (for example, “VoxCheck”, “Chesno”, “StopFake”, etc.);
- The results of the dissertation paper can be used for the preparation of and teaching such disciplines as “Sociology of politics”, “Sociology of public opinion”, “Sociology of mass communications”, “Sociology of political communications”, “Technologies of political advertising and marketing”, “Political communications”.

Keywords: the field of politics, political communication, communication models, communication technologies, manipulations, manipulation technologies, character assassination, strategic action, social dramaturgy, public opinion, research methods.